

сущность понятия “межкультурное общение”. Обоснованы дидактические, психологические и методические принципы, реализация которых в преподавании иностранных языков, способствует эффективному овладению студентами межкультурным иноязычным общением.

Ключевые слова: межкультурное общение, иноязычное общение, принципы обучения, дидактические принципы, психологические принципы, методические принципы.

I. Derkach, T. Ponochovna-Rysak, L. Yazenko

Kiev National Linguistic University

Modern education principles of intercultural foreign communication of students of the higher educational establishments of non language specialities.

The article analyzes the principles of learning as the starting points, which define the requirements for the educational process as a whole and its components. The essence of the concept “intercultural communication” is considered. The didactic, psychological and methodical principles are grounded. The principle of awareness provides students’ understanding of the foreign speech content and grasp of skills in self-guided work. The principle of activity provides speech activity of the students during lessons. The principle of visibility is necessary for dialect transition from sense perception to abstract thinking. The communicative principle provides the organization of creative activity of students. The principle of native language consideration provides the consideration of the difficulties of the foreign language and the comparing it with the native one. The principle of the interrelating teaching all kinds of speech activities provides teaching all speech aspects. The principle of professional orientation provides teaching with consideration of future profession and student professional interests at English lessons. The principle of approximation means that student’s foreign speech should be equal to the standard of the literature language. The teacher should be tolerant to student’s mistake. Their implementation leads to the effective students mastery of intercultural foreign communication in the foreign languages teaching process.

Key words: intercultural communication, foreign language communication, teaching principles, didactic principles, psychological principles, methodical principles.

УДК 316.47:159.9:81

І. Б. ЄРАСТОВА-МИХАЛУСЬ

канд. пед. наук, ст. викладач кафедри авіаційної англійської мови
Харківський національний університет повітряних сил
імені Івана Кожедуба,
м. Харків

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ
ТОЛЕРАНТНОСТІ**

У статті на основі аналізу теоретичних джерел розглянуто суть міжкультурної толерантності з точки зору психології та лінгвістики, з’ясовано шляхи досягнення взаєморозуміння з іноземними бізнес-партнерами. Визначено основні типи толерантності, підходи до розуміння даної професійної якості з точки зору психологічної науки, а також фактори, що характеризують толерантну особистість. Проаналізовано мовні параметри толерантності й інтолерантності, особливості прояву міжкультурної толерантності через вербальні й невербальні засоби. Розглянуто принцип кооперації як основи мовленнєвої комунікації.

Ключові слова: міжкультурна толерантність, магістр з економіки, психологія, лінгвістика, інтолерантність, мовні параметри толерантності, вербальні засоби толерантності, невербальні засоби толерантності.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні процеси, які відбуваються в усіх сферах українського та світового суспільства (глобалізація, інтеграція тощо) зумовлюють посилення міжнародних відносин. Тож одним з основних завдань системи вищої освіти є підготувати високоосвічених фахівців, які б були здатні працювати у міжкультурному середовищі, представляти інтереси держави на світовій арені та вести діалог з представниками інших культур на засадах взаємоповаги. Зважаючи на це, міжкультурна толерантність набуває значущості не тільки як загальнолюдська моральна якість, а також і як професійна.

Особливо нагальною ця проблема є для майбутніх фахівців з економіки, оскільки здатність досягати цілей економічного співробітництва залежить від їх спроможності співпрацювати з представниками інших країн, толерантно ставитися до особливостей національної культури іноземних бізнес-партнерів.

Дослідження основних компетентностей, завдань та функцій майбутнього фахівця з економіки дозволило дійти висновку, що міжкультурна толерантність має важливе значення для успішної кар'єри майбутнього економіста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема міжкультурної толерантності досліджувалась науковцями у різних напрямках, зокрема: співвідношення понять «толерантність» і «терпимість», питання толерантності у взаємодії культур, поняття «толерантність» у гуманітарних науках, проблема формування толерантності як професійно значущої якості тощо. Розгляду даної професійної якості присвячені роботи таких науковців, як: Т. Бакка, М. Боритко, С. Братченко, В. Буденкова, С. Ільїнська, О. Клепцова, Е. Agius, J. Ambrosewicz, S. Anderson, J. Birrell, P. Caligiuri, K. Meares, A. Wilkinson та ін.

Дослідженням щодо проблеми міжкультурної толерантності у психологів займалися Т. Адорно, О. Асмолов, М. Миріманова, Г. Олпорт, Г. Солдатова, Л. Шайгерова та ін.

Розгляд даної проблеми з точки зору лінгвістичної науки представлено у роботах Г. Грайса, Н. Мурав'їної, С. Тер-Мінасової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць присвячених даній тематиці, що свідчить про нагальність даного питання, проблема формування міжкультурної толерантності майбутніх магістрів з економіки залишилась поза увагою науковців.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз теоретичних джерел щодо міжкультурної толерантності з точки зору психології та лінгвістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше у психологічну науку поняття «толерантність» було введено американським психологом Г. Олпортом, який, спираючись на дослідження Т. Адорно та інших психологів, виділив ряд факторів, що мають значення для розуміння толерантності як психологічного явища. На думку Г. Олпорта, схильність до толерантності або інтолерантності формується ще у ранньому дитинстві і залежить від того, чи зростає дитина у безпеці чи знаходиться у ситуації загрози. Ще одним фактором, що характеризує толерантну особистість, є відсутність дихотомічної логіки. Дихотомія (греч. «dichotomia») у логіці розуміється як поділ обсягу поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному [7]. На думку автора, толерантна особистість не може поділяти людей на «добрих» чи «поганих», вона усвідомлює усе різноманіття світу та обставин [12].

Згідно з ідеями Г. Олпорта, існує три типи толерантності: толерантність як система установок, що пов'язані з етнічними і расовими відмінностями, толерантність як риса характеру, конформна толерантність.

Перший тип толерантності пов'язується з тим, що всі люди рівні незалежно від

расової приналежності, другий тип – з поважливим ставленням її носія до людини взагалі. Конформна толерантність обґрунтовується здатністю індивіда змінювати свої установки, думки, сприйняття поведінки інших згідно з тими, що панують у суспільстві або групі. Дуже часто такий тип толерантності не виділяється як окремий та розуміється як прояв конформності у контексті етнічних проблем. Г. Олпорт говорить про те, що у суспільстві, де етнічні проблеми не підіймаються або вони підпорядковані принципам толерантності, можна очікувати, що люди будуть керуватися ідеєю рівності [12].

На нашу думку, міжкультурна толерантність як професійна якість майбутнього магістра з економіки уявляє собою поєднання першого та другого типів толерантності, оскільки фахівець такого рівня повинен не тільки усвідомлювати наявність різних думок і поглядів щодо професійної проблеми, але й поважливо ставитися до них.

В Оксфордському тлумачному словнику з психології під редакцією А. Ребера толерантність трактується як установка на ліберальне сприйняття моделей поведінки, переконань та цінностей інших людей [11].

У сучасній психологічній науці існує декілька підходів до розуміння толерантності: екзистенційно-гуманістичний, диверсифікаційний, особистісний, діалогічний та фасилітативний [13].

З точки зору екзистенційно-гуманістичного підходу (К.Роджерс, Дж. Бюдженал та ін.), толерантність є проявом усвідомленого, осмисленого та відповідального вибору людини, її особистої позиції по відношенню до побудови відносин з іншими людьми, ціннісного толерантного ставлення до життя [3, с. 7].

Згідно з диверсифікаційним підходом, психологічний зміст толерантності розуміється як такий, що не може розглядатися тільки з точки зору окремої властивості або характеристики особистості. Цей підхід описує толерантність з точки зору чотирьох компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового та вербального.

Суть когнітивного компонента толерантності полягає в усвідомленні та прийнятті людиною складності, багатовимірності життєвої реальності, варіативності сприйняття, а також відносності, неповноти та суб'єктивності уявлень та «картини світу» особистості. Толерантність дозволяє сприймати всі розбіжності й відмінності як прояв плюралізму та означає здатність людини не переводити розходження у поглядах з співрозмовником у міжособистісний конфлікт.

Емоційний компонент толерантності тісно пов'язаний з емпатією. Емпатія дозволяє співрозмовникам знайти спільність інтересів, а також компенсувати можливі розбіжності, перешкоджаючи їх переростанню у міжособистісне протистояння і нетерпимість. Для повноцінної емпатії характерна відсутність оцінювання, тож у цьому сенсі вона є толерантною якістю особистості.

Поведінковий компонент толерантності має особливо значення при навчанні. Поведінкова толерантність характеризується низкою таких умінь і здібностей, як:

- здатність до толерантного висловлювання і відстоювання власної позиції (Я-висловлювання);
- готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших людей (сприйняття думок і оцінок інших людей як вираження їхньої точки зору, що має право на існування незалежно від ступеня розбіжності з власними поглядами);
- здатність до взаємодії з людьми, які мають інші погляди, й вміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компромісу і консенсусу);
- спроможність толерантної поведінки у напружених та надзвичайних ситуаціях (ситуаціях протиріч і зіткнень, що сприяють розвитку особистості) [2].

Вербальні і невербальні засоби прояву толерантності є умовними. Вони відображають лише обізнаність людини щодо сутності толерантної поведінки, володіння «арсеналом» мовленнєвих кліше, які передають толерантне ставлення. Адекватно до комунікативної ситуації підібрані засоби комунікативної поведінки свідчать про обізнаність з ідеями

толерантності, здатність правильно висловитися, щоб не спровокувати ситуацію конфлікту, проте не завжди відображають справжнє ставлення особистості до співрозмовника.

Міжкультурна толерантність не обмежується знаннями щодо толерантної поведінки, вона охоплює й особистісний компонент, або особистісний вимір толерантності [6].

На формування змісту толерантності впливають цінності демократичного громадянського суспільства: повага прав і свобод, рівноправності людей по відношенню до вибору свого світогляду; цінність відповідальності за власне життя і визнання такої за кожною людиною; стійка толерантна особистісна позиція тощо. Це дозволяє зрозуміти внутрішні механізми прояву толерантності, згідно з якими рівень толерантності тісно пов'язаний з рівнем самоприйняття і самоповаги.

Інший напрям розгляду толерантності у рамках особистісного підходу був закладений концепцією «авторитарної особистості» Т. Адорно [1], згідно з якою авторитарність пов'язана з інтолерантністю, що може слугувати важливим індикатором нетерпимості на особистісному рівні.

У діалогічній концепції М. Бахтіна толерантність розглядається як готовність особистості вийти за межі своїх характеристик, визнання природності існування відмінностей між людьми та здатність встановлювати діалог між представниками інших культур або груп [5, с.57].

М. Бахтін підкреслює діалогічну природу особистості і фіксує несамодостатність особистості, для якої діалог з іншою людиною є способом її найбільш повноцінного існування і розвитку [4].

Таким чином, з точки зору діалогічного підходу, толерантність – це усвідомлений і ціннісно-осмислений особистісний вибір, відповідно до якого людина, маючи власну думку й позицію, поважає і визнає право «Іншого» сприймати і мислити інакше, вбачає цінність у різноманітті, а також готова будувати взаємодію на основі розуміння і врахування інших точок зору.

У процесі розвитку толерантності основна увага повинна бути зосереджена не на досягненні загальних результатів, а на створенні умов, найбільш сприятливих для вироблення кожним власної, самостійної і незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності в усіх основних вимірах [6]. Для формування міжкультурної толерантності необхідно створити певні умови, які спрямовані не стільки на зміст та методи навчання, а, насамперед, на актуалізацію цінностей і смислів, побудову демократичних відносин між викладачем та студентом. Толерантна поведінка й особистісна культура самого викладача мають бути прикладом для тих, хто навчається.

Таким чином, толерантність, з точки зору психологічної науки, не є синонімом терпимості, вона має більш яскраво виражену активну спрямованість, це не пасивне терпіння, а активна моральна позиція та психологічна готовність до поваги, розуміння, сприйняття та співпраці з людьми, що мають різні погляди, звички та традиції. Основою толерантності є усвідомлений і ціннісно-осмислений особистісний вибір.

Міжкультурна толерантність у процесі комунікації з іноземними бізнес-партнерами, як правило виявляється через вербальні й невербальні засоби. Тож вважаємо за необхідне розглянути поняття «міжкультурна толерантність» з точки зору лінгвістичної науки.

С. Тер-Мінасова вважає основою міжкультурної комунікації терпіння, терпимість та толерантність [14, с. 237], що мають вербальне та невербальне вираження у мовленні. На думку автора, для того, щоб виразити толерантне ставлення до свого співрозмовника, необхідно виключити мовленнєві засоби й одиниці, які зачіпають почуття, гідність індивіда, та використовувати відповідні нейтральні або позитивні евфемізми.

У наш час часто робляться спроби створити список толерантних слів, фраз, фразеологізмів і лексики, але такі спроби не мають позитивного результату. Перш за все це пов'язано з тим, що мови толерантності не існує, насправді мається на увазі толерантне або

інтолерантне мовлення [10]. Оскільки не існує толерантних чи інтолерантних слів, можна говорити тільки про неправильне використання слів, тобто про інтолерантні висловлювання. Цей факт свідчить про необхідність бути обізнаним не щодо конкретних слів або фраз, які матимуть маркер «толерантні» або «інтолерантні», а про мовні параметри, які визначатимуть зміст висловлювань.

Мовними параметрами толерантності й інтолерантності є визначення предмета та приписування йому деяких ознак (якостей або дій). Одне й те ж саме поняття може називатися по-різному в залежності від ситуації, вибір найменування відіграє важливу у встановленні контакту з представниками інших культур. Наприклад, афроамериканців часто називають «неграми», необачливе використання такого найменування може призвести до напруження відносин між партнерами по бізнесу. Це має місце також і у приписуванні предмету різних ознак. Інтолерантні висловлювання мають низку характерних рис, до них належить нелогічність, бездоказовість, хибні судження й висновки, підміна конкретного найменування загальним, відсутність уточнюючого, звужуючого контексту; використання нечітких найменувань, що не дають змогу чітко зрозуміти, про що йде мова; багато оцінювальних засобів тощо. Наприклад, нелогічним та хибним судженням є припущення, що всі мусульмани підтримують тероризм. Найбільш повно інтолерантне ставлення характеризує сучасне поняття «мова ворожнечі» (англ. «Hate Speech»), що означає систематичне застосування промов, які спрямовані на проявлення агресії щодо людей, які відрізняються за зовнішністю, звичаями та традиціями.

До параметрів толерантного мовлення відносяться: 1) мовленнєва гнучкість (здатність знаходити та використовувати в тексті такі слова та конструкції, що зближують адресанта з адресатом), однак, це не означає копіювання мови адресата, такий параметр означає готовність сприймати мовлення ділового партнера, не відмовляючись від своєї точки зору; 2) референтність (панування нейтральної, спокійної стилістичної тональності; неприпустимість нав'язування адресантом своєї точки зору; раціональне оцінювання, що ґрунтується на фактах); діалогічність (відбір мовленнєвих засобів, що сприяють взаємодії, акцент на адресанті, якомога менше використання займенників та дієслів першого особи однини тощо) [10]. Толерантне мовлення має значення для професійної діяльності, зокрема під час ведення переговорів.

На думку філософа та лінгвіста Г. Грайса, основою мовленнєвої комунікації є принцип кооперації – готовність партнерів до співпраці [8], що неможлива без толерантного ставлення одне до одного. Він запропонував «правила кооперації», що є обов'язковими для всіх функціональних різновидів ділових контактів. Ці правила стосуються: кількості (висловлювання повинно містити не менше та не більше інформації, ніж потрібно); якості (не говорити того, що б вважалося хибним, або для чого не має достатніх підстав); відносини (не відхилятися від теми); способів (унікати незрозумілих виразів, неоднозначності; бути стислим; уникати непотрібного багатослів'я; бути організованим).

Толерантні висловлювання не обмежують права і можливості інших. Головним правилом толерантного мовлення є ввічливість. Для того, щоб впливати на рішення співрозмовників, не викликаючи у них почуття образи, рекомендується починати спілкування з похвали і щирого визнання чеснот; указувати на їхні помилки опосередковано, але починати з власних; ставити співрозмовнику питання й надавати можливість відстоювати свою точку зору; висловлювати схвалення з приводу найменшої удачі й відзначати кожен успіх своїх колег [9, с. 211]. Виконання цих умов забезпечить краще засвоєння інформації співрозмовником, а значить, і збільшить ефективність взаємодії. Таким чином, досягнення бажаних результатів у ході ділових переговорів можливе лише на основі толерантних відносин.

Невербальний прояв толерантності полягає у належному використанні жестів та міміки. Мова жестів є національно обумовленою, тож вона може ускладнити процес спілкування. Наприклад, широко відомий жест – палець до гори – у різних культурах означає

різні речі: цей жест може мати як позитивне значення, так і негативне. Тому у толерантних відносинах не допускається використання жестів, що мають неоднозначний характер або які можуть по-різному інтерпретуватися в різних культурах.

Основною ознакою доброзичливості та прихильності співрозмовника є усмішка, що дозволяє встановити позитивний контакт між представниками різних культур. Однак, при неправильному використанні усмішка може мати протилежний ефект. Наприклад, при першій діловій зустрічі не бажано використовувати дуже відкриту або широку усмішку, оскільки це може викликати недовіру з боку партнера.

Для встановлення толерантних відносин має значення погляд, що є одним із найвпливовіших засобів невербального спілкування. Під час розмови погляд повинен бути спрямований на співрозмовника, це показує увагу, зацікавленість у тому, про що розповідається, виражає повагу. Погляд, спрямований у сторону під час бесіди, може бути ознакою того, що людина нервує, невпевнена у тому, що говорить, або може свідчити про те, що розмова їй не цікава і вона прагне її закінчити.

Таким чином, для встановлення толерантних взаємовідносин необхідно бути обізнаним щодо особливостей використання вербальних та невербальних засобів з точки зору толерантності-інтолерантності та пам'ятати, що толерантне мовлення має значення для запобігання конфлікту під час взаємодії з іноземними партнерами.

Висновки за результатами дослідження, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз теоретичних джерел стосовно питання міжкультурної толерантності з точки зору психології та лінгвістики дозволив з'ясувати шляхи досягнення взаєморозуміння з іноземними бізнес-партнерами, а також особливості прояву міжкультурної толерантності через вербальні й невербальні засоби.

Подальші розвідки передбачають розгляд поняття міжкультурної толерантності, його структуру та функції.

Список використаної літератури

1. Адорно Т. Исследования авторитарной личности / Т. Адорно; под общ. ред. В. П. Кулыгина. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 526 с.
3. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности / А. Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. – М., 2000. – С. 5-7.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М., 1963. – 167 с.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 434 с.
6. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление [Электронный ресурс] / С. Л. Братченко. – Красноярск, 2003. – с. 104-117. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x831.htm>.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. – (з. дод. на CD)
8. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс. – СПб. : Питер, 2006. – 544 с.
9. Карнеги Д. Как завоёвывать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги. – 5-е изд. – Минск : Поппури, 2012. – 352 с.
10. Муравьева Н. Язык толерантности и язык интолерантности. Толерантность – гармония в многообразии [Электронный ресурс] / Н. Муравьева. – Режим доступа: <http://www.tolerance.ru/Yazyk-tol-intol.php?PrPage=SMI>.
11. Оксфордский толковый словарь по психологии [Электронный ресурс] / под ред. А. Ребера. – 2002. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/487>
12. Олпорт Г. О психологии личности/Г. Олпорт.– М.: Смысл, 1997. – 312с.

13. Психологическая адаптация и психологическое здоровье человека в осложненных условиях жизненной среды: коллективная монография [Электронный ресурс]. – М.: Изд-во Академии естествознания, 2011. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/138-4581>

14. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2018

И. Б. Ерастова-Михалусь

Харьковский национальный университет воздушных сил имени Ивана Кожедуба

Психологический и лингвистический аспекты межкультурной толерантности

В статье на основе анализа теоретических источников рассмотрена суть межкультурной толерантности с точки зрения психологии и лингвистики. Определены пути достижения взаимопонимания с иностранными бизнес-партнерами. Рассмотрены основные типы толерантности, подходы к пониманию данного профессионального качества с точки зрения психологической науки, а также факторы, которые характеризуют толерантную личность. Проанализированы языковые параметры толерантности и интолерантности, особенности проявления межкультурной толерантности через вербальные и невербальные средства. Рассмотрен принцип кооперации как основы речевой коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, магистр экономики, психология, лингвистика, интолерантность, языковые параметры толерантности, вербальные средства толерантности, невербальные средства толерантности.

I. B. Yerastova-Mykhalus

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

Psychological and Linguistic Aspects of Cross-cultural Tolerance

The article is dedicated to the analysis of the essence of cross-cultural tolerance from the point of view of psychology and linguistics. The main directions of the consideration of cross-cultural tolerance in the modern science are covered. Factors that have the importance for the understanding of the tolerance as the psychological phenomenon are analyzed.

It is determined that three types of the tolerance are differentiated in the modern psychological science: as a system of aims; as a feature of character; conformal tolerance. The first type is connected with the understanding that all people are equal despite their nationality; the second one is understood as a respectful attitude to all people and the third one is associated with the situation when the person changes his or her aims depending on the ideas which prevail in the society. The detailed characteristic of each type of the tolerance is presented in the article.

Thus the analysis of theoretical resources gave an opportunity to find out the main approaches to cross-cultural tolerance from the psychological point of view, to ground that the basis of tolerance is a conscious personal choice, to determine the ways that help to achieve mutual understanding with the foreigners.

The consideration of linguistic aspect of the tolerance gave us a possibility to find out the linguistic parameters of cross-cultural tolerance (flexibility – the ability to find in the text and to use such words and constructions that make addressant closer to addressee; reference – prevailing of neutral, calm tone; respect of different opinions) as well as verbal and non-verbal means of tolerance. It was discovered that tolerant or intolerant words do not exist, they can be used incorrectly and this fact makes them intolerant. The main principle of communication – cooperation – was considered as the basis of successful collaboration of the representatives of different cultures.

Keywords: cross-cultural tolerance, master of economics, psychology, linguistics, intolerance, linguistic parameters of tolerance, verbal means of tolerance, non-verbal means of tolerance.